

УДК: 811.161.2'373.7(477.54/62)(045)

**СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
НА ПОЗНАЧЕННЯ РАДОСТІ В ГОВІРКАХ СЛОБОЖАНЩИНИ**

Наталя Демченко

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

(м. Харків, Україна)

e-mail: demchenko_natalia@ukr.net

ORCID 0000-0002-5792-0428

Олена Оловаренко

старший викладач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна)

e-mail: elena.olvarenko@gmail.com

ORCID 0000-0001-8978-1808

У статті розглядаються особливості значення фразеологізмів окремого культурно-історичного регіону України – Слобожанщини; виокремлено фразеологічні одиниці, що позначають 'радість' за діалектичними словниками; проаналізовано їх частотність уживання; створена картотека фразеологічних одиниць на позначення 'радості' та обумовлено критерії поділу досліджуваних одиниць залежно від міри та ступеня вияву емоційного стану 'радості' в людини.

Ключові слова: фразеологізми, сема 'радість', фразеосемантична група, говірка, психоемоційний стан, семантика.

В статье рассматриваются особенности значения фразеологизмов отдельного культурно-исторического региона Украины – Слобожанщины; выделены фразеологические единицы, которые обозначают 'радость' согласно диалектическим словарям; проанализирована частота их использования в речи;

создана картотека фразеологических единиц, обусловлены критерии их разделения по группам.

Ключевые слова: фразеологизмы, сема 'радость', фразеосемантическая группа, говор, психоэмоциональное состояние, семантика.

Natalia Demchenko, Olena Olovarenko. Semantic peculiarities of phraseological units to denote joy in the dialects of Slobozhanshchyna.

Phraseology has been attracting the attention of researchers-linguists for a long time, because it is a reliable hiding of culture achievements, customs and expectations of the people, one of the most important sources for studying its past life, for a deep study of its verbal aesthetic values, etc.

Phraseology studies the specifics of phraseological units as signs of secondary nomination, their meaning, structure, the nature of their external lexical-syntactical relationships, and also explores their expressive-stylistic features and systemic relations with other phraseological units and words. One of the important tasks of linguistics is the study of national-language originality, since it has a unique way of expression in every language and thus reveals the national flair of the language.

The article deals with the peculiarities of the meaning of phraseological units of a certain cultural-historical region of Ukraine - Slobozhanshchyna. In dialectical dictionaries, phraseological units denoting 'joy' are identified, their frequency of use is also analyzed and a card index of phraseological units denoting 'joy' is created. According the degree of expression of the signs of 'joy' phraseological units are divided into six subgroups: the phraseological units associated with the emotional effect of laughing belong to the first group; phraseological units associated with semantics of the lexeme "happiness" – to the second one; phraseological units denoting the state of joy - to the third one; the phraseological units expressing a positive psycho-emotional state, well-being to an optimistic view of life belong to the fourth one; phraseological units, used to denote a feeling of increased psycho-emotional load, peculiar success and good luck - to the fifth one; the sixth one includes phraseological units that denote welfare, stability, causing positive associations.

Thus, phraseological units denoting joy, happiness, exaltation, psycho-emotional satisfaction, welfare, stability, laughter, etc. constitute a significant layer of the phraseological system of the Ukrainian language, which determines their widespread use in the language and speech of native speakers.

This research of the phraseology of Slobozhanshchyna within the mentioned aspects is a part of a thorough description of the phraseological system of the specified region. The object of further investigation in this direction may be to study the semantic features of phraseological units denoting "sadness".

Keywords: phraseological units, seme 'joy', phraseological group, dialect, psychoemotional state, semantics.

Цілком виправдано й закономірно, що фразеологія вже довгий час привертає увагу дослідників-мовознавців, бо фразеологія, як і мова загалом, є надійною схованкою здобутків культури, звичаїв і сподівань народу, одним із найважливіших джерел для дослідження його минулого життя, для глибокого вивчення його словесних естетичних цінностей тощо.

Пам'ять народу зберегла для нас чудові перлини народної мудрості, які з глибини віків дійшли до нас і служать нам і далі.

Фразеологія вивчає специфіку фразеологізмів як знаків вторинної номінації, їх значення, структуру, характер їх зовнішніх лексико-синтаксичних зв'язків, а також досліджує їх експресивно-стилістичні ознаки та системні зв'язки з іншими фразеологічними одиницями і словами. Одним із важливих завдань лінгвістики є дослідження національно-мовної своєрідності, оскільки вона в кожній мові має неповторний спосіб вираження й таким чином фіксує національний колорит мови.

Отже, фразеологічні одиниці є невід'ємним складником будь-якої мовної картини світу, зокрема й української.

Фразеологічні одиниці розглядаються як закодовані у відносно стійких за своєю структурою й семантикою мовних одиницях знання про світ і людину, яка живе, мислить, діє, пізнає світ.

Фразеологізми неоднаково розподіляються за предметно-поняттєвими

зонами. Особливо частотні фразеологізми, що характеризують емоційні зони, сфери, пов'язані з оцінкою реалій, переживаннями людини тощо. Значна кількість їх розподілена між татуйованими назвами й зумовлена прагненням уникнути з тих чи інших міркувань прямої назви предмета, ознаки, явища чи стану. Магічно-забобонна функція таких заміників-перифраз спричинена вірою в мовну магію, у те, що заміною слова можна впливати на позначуване ним явище. Так постають перифрази з менш конкретним, більш розпливчастим значенням порівняно з прямою назвою, багато з яких фразеологізується, у них вибудовується вторинний, метафоричний, план номінації.

Відомо, що фразеологічна система – це форма відображення у свідомості носіїв мови об'єктивної реальності, системних відношень самого світу реалій. Стійкі вирази здатні характеризувати найрізноманітніші сфери дійсності, показати людину як живу й розумну істоту, з емоціями, почуттями та переживаннями, її ставленням до навколишнього світу [Лисиченко 1972, с.44].

Усебічне вивчення системної організації та функціонування фразеологізмів неможливе без детального опису їх реального вияву не тільки в українській літературній мові, а й діалектах. Опис фразеології певного регіону дозволяє сформулювати відносно цілісні уявлення про окремі фрагменти фразеологічної системи, співвідношення загальнонародної та діалектної фразеології, їх динаміку, інноваційні процеси у сфері фразеології. Зовсім не випадково сучасний період розвитку мовознавства характеризується посиленою увагою до проблем фразеології окремих діалектних масивів, у тому числі говорів і говірок української мови: буковинських (Н. Бабиц), східноподільських (М. Доленко), західноподільських (Н. Коваленко), бойківських (М. Демський), лемківських (Г. Ступінська). лемківських в оточенні словацьких (Н. Вархол, А. Івченко), гуцульських (М. Олійник), карпатських (В. Лавер), верхньонадністрянських (Н. Ромашок), поліських (І. Добролюжа), центральнослобожанських (А. Сагаровський). східнослобожанських і степових (В. Ужченко, Д. Ужченко, Р. Міняйло, І. Мілева, І. Магрицька, Л. Мельник, Т. Д'якова), запорізьких (Т. Грица), серед

яких найменше вивченою є фразеологія говірок центральної Слобожанщини.

Актуальність обраної теми зумовлена потребою закріплення системного опису обраного для аналізу фонду фразеологічних одиниць на позначення почуття радості в українській мові, що допоможе глибше з'ясувати питання нормалізації фразеологічного складу сучасної української літературної мови, дослідити парадигматичні зв'язки фразеології окремого культурно-історичного регіону (Слобожанщини), конкретизувати уявлення про фразеологічні моделі та їх наповнення.

Ураховуючи предмет нашого дослідження, фразеологізми на позначення радості, що поширені на Слобожанщині, наводимо значення цієї лексеми за тлумачним словником сучасної української мови.

Радість, дості, ж. 1. Почуття задоволення, втіха, приємність. З (великою) радістю – з готовністю, задоволенням, дуже охоче. З якої радості – чому, для чого. 2. Особа, предмет, подія тощо, що викликають радісні почуття, тішать. // приємна, втішна звістка. // Лагідне, ніжне звертання до кого-небудь [ВТССУМ, с. 1013].

Отже, це поняття, пов'язане з емоційним станом людини, з її переживаннями, з її ставленням до життєвих реалій, а тому, на нашу думку, українська мова містить у своєму складі й значний обсяг фразеологічних одиниць на позначення цього поняття.

Дослідивши фразеологічний склад мови Слобожанщини (переважно за фразеологічними словниками В.Д. Ужченка, Д.В. Ужченка, Н.О. Батюк, В.С.Калашника), ми вилучили лише ті фразеологічні одиниці, що пов'язані з цим поняттям.

Наша картотека фразеологізмів на позначення радості налічує 69 фразеологічних одиниць, які можна поділити на семантичні групи залежно від міри та ступеня вияву емоційного стану людини.

До першої групи, на нашу думку, належать фразеологічні одиниці, що пов'язані з емоційною дією сміятися. Ця група налічує 23 фразеологізми, які умовно можна поділити ще на кілька підгруп, виходячи з того, що це людське

почуття може бути різним за інтенсивністю вияву, відрізнятися мірою та ступенем вияву експресії. Ми беремо до уваги ФО, які позначають сміятися від веселощів, радості. Таких за нашою картотекою 9 ФО: *доля (фортуна) усміхнулася (посміхнулася, всміхнулася)* [СФСР, с. 104]; *кидає в сміх* [СФСР, с. 116]; *заходитися/ займатися сміхом* [СФАКК, с. 254]; *лускати зі (зо) сміху* [СФСР, с. 117]; *смішки справляти/ сміхи та реготи справляти* [СФАКК, с. 292]; *захлинатися (похлинатися, заливатися, залягатися) сміхом (реготом, від сміху)* [СФСР, с. 117]; *качатися від (зі) сміху (реготу)* [СФСР, с. 116]; *від реготу братися (хапатися) за боки; кишки рвати [зі (зо, від) сміху (від реготу)]* [СФСР, с. 117]; *[мало не] падати зо сміху (від реготу)* [СФСР, с. 117].

Отже, фразеологічні одиниці, що містять у своєму складі сему 'сміх' відображають ступінь вияву даного стану відповідно до життєвих ситуацій та умов.

Друга група фразеологічних одиниць пов'язана за семантикою з лексемою 'щастя', і налічує, за нашою картотекою, 8 фразеологізмів: *щастя (усміхнулося) всміхнулося (посміхнулося) тощо* [СФСР, с. 104]; *випадає щастя* [СФСР, с. 104]; *в руку йдеться* – [СФСР, с. 141]; *мати щастя* – [СФСР, с. 104]; *бути на вершині щастя* [ФСУУ, с. 195]; *співати від щастя* [СФСР, с. 110]; *народитися в сорочці* [СФАКК, с. 193]; *народитися під щасливою зіркою* [СФАКК, с. 193].

Третя група на позначення стану **радості**, відчуття задоволення, піднесення, вміщує 9 фразеологізмів: *як не танцює (від радості)* [ФСУУ, с. 198]; *мов удруге на світ народився* [СФСР, с. 110]; *аж душа вгору росте (від радості)* [СФАКК, с. 15]; *аж душа радіє (від радості)* [СФАКК, с. 15]; *аж танцює (від радості)* [СФАКК, с. 17]; *на сьомому небі (від радості)* [СФАКК, с. 194]; *наче на світ народився* [СФАКК, с. 198]; *землі не чує під собою* [СФАКК, с. 134]; *пити радість* [СФАКК, с. 224].

Четверта семантична група вміщує фразеологізми більш нейтральні порівняно з першими трьома групами, бо вони виражають не радість, а

позитивний психоемоційний стан, добробут, оптимістичний погляд на життя. Відповідно до нашої картотеки група налічує 5 фразеологічних одиниць: *бити (кидати, ударяти) лихом об землю* [СФАКК, с. 25]; *держати хвіст бубликом* [СФАКК, с. 95]; *тримати хвіст трубою* [СФАКК, с. 285]; *піднестися духом* [СФАКК, с. 233]; *з легкою душею* [СФАКК, с. 136].

Фразеологізми п'ятої групи вживаються на позначення відчуття підвищеного психоемоційного навантаження, своєрідного успіху та удачі, вміщує близько 10 ФО: *бути на коні*) [СФАКК, с. 29]; *вигравати/виграти бій* [СФАКК, с. 37]; *вигравати /виграти справу/діло* [СФАКК, с. 38]; *вигравати козира* [СФАКК, с. 38]; *викрутитися / викручуватися з халепи* [СФАКК, с. 42]; *вискочити на суше* [СФАКК, с. 46]; *вийти сухим із води* [СФАКК, с. 40]; *аж вага з грудей спала* [СФАКК, с. 14]; *гора звалилася з плечей* [СФАКК, с. 81]; *зняти/ знімати камінь з душі* [СФАКК, с. 137].

До шостої групи увійшли фразеологічні одиниці, які позначають добробут, стабільність, що, відповідно, й викликають позитивні асоціації, група налічує 12 ФО: *купатися в золоті* [СФАКК, с. 157]; *купатися в розкошах* [СФАКК, с. 158]; *жити, як у Христа за пазухою* [СФАКК, с. 116]; *жити, як у Бога за пазухою* [СФАКК, с. 116]; *жити, як у Бога за дверима* [СФАКК, с. 115]; *жити, як сир у маслі* [СФАКК, с. 114]; *жити, як вареник у маслі* [СФАКК, с. 112]; *жити, як вареник у сметані* [СФАКК, с. 113].

Отже, фразеологічні одиниці, що позначають радість, щастя, піднесення, психоемоційне задоволення, добробут, стабільність, сміх тощо становлять значний шар фразеологічної системи української мови, що й обумовлює широке використання їх у мові та мовленні її носіїв.

Досліджуючи семантичні особливості фразеологічного фонду Слобожанщини на позначення радості, ми обґрунтували питання про експресивність як виразово-художню властивість фразеологізмів.

У сучасній практиці фразовживання як усного, так і писемного різновиду української мови, можна констатувати, з одного боку, повнокровне функціонування фразеологізмів, що виникли в далекому минулому на

нереальному з погляду сучасності ґрунті, а з другого — тенденцію до оновлення фразеологічного фонду, що зумовлює появу нових фразеологізмів із суспільно-політичної та науково-технічної сфер. Помітне також прагнення через певну трансформацію зробити співзвучними нашій епосі фразеологізми, що базуються на старих уявленнях.

Аналіз фразеосемантичної групи фразеологічних одиниць із семантикою 'радість' дає підстави констатувати, що вони досить частотні в мові та мовленні, в цілому позначають позитивний психоемоційний стан людини, що говорить про задоволення життям та добробут (*у золоті митися; жити, як сир у маслі; аж душа радіє*).

За ступенем вияву ознаки 'радість' фразеологізми поділяються на шість підгруп: до першої належать фразеологічні одиниці, що пов'язані з емоційною дією сміятися; до другої – фразеологічні одиниці, пов'язані за семантикою з лексемою щастя; до третьої – фразеологізми на позначення стану радості; до четвертої – належать фразеологічні одиниці, що виражають позитивний психоемоційний стан, добробут, оптимістичний погляд на життя; до п'ятої – фразеологізми, що вживаються на позначення відчуття підвищеного психоемоційного навантаження, своєрідного успіху та удачі; до шостої – увійшли фразеологічні одиниці, які позначають добробут, стабільність, що викликають позитивні асоціації.

Визначальним для фразеології Слобожанщини є те, що вона є не „законсервованою“, а динамічною системою, бо наявна як тісна взаємодія між традиційними та інноваційними фразеологізмами, так і особливості структурно-семантичних моделей й системних зв'язків у фразеології досліджуваного регіону.

Проведене дослідження підтверджує думку, що особливості структурно-семантичних моделей фразем тісно пов'язані з характерними складниками національної мовної картини світу, відображають на глибинному семантичному рівні стереотипні, значною мірою еталонні уявлення про українців в усій сукупності їхніх фізичних, психічних, моральних, соціальних ознак. Це

виявляється, переважно, в тому, що в основі семантики фразеологічних одиниць лежать вербальні константи української народної культури, національні символи та етнокультурні реалії. Специфіка різних фразеологічних семантичних моделей зумовлюється метонімічним або метафоричним характером переосмислення вільного словосполучення.

Проведене дослідження фразеології Слобожанщини в межах означених аспектів є лише частиною ґрунтовного опису фразеологічної системи зазначеного регіону. Об'єктом подальших розвідок у цьому напрямі може стати вивчення семантичних особливостей фразеологізмів, що позначають 'сум'.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел, В.Т. (2003). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, 1440 с.
2. Калашник, В.С., Колоїз, Ж.В. (2006). *Словник фразеологічних антонімів української мови*. Київ, 349 с.
3. Коломієць, М.П., Регушевський, Є.С. (1988). *Словник фразеологічних синонімів*. Київ, 198с.
4. Лисиченко, Л.А. (1972). До питання про місце фразеологічних одиниць комунікативного типу у фразеологічній системі. [В:] *Питання фразеології східнослов'янських мов*. Київ, с.44.
5. Ужченко, В.Д., Ужченко, Д.В. (1998). *Фразеологічний словник української мови*. Київ, 224 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВТССУМ – Бусел, В.Т. (2003). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, 1440 с.

СФСР – Коломієць, М.П., Регушевський, Є.С. (1988). *Словник фразеологічних синонімів*. Київ, 198с.

СФАКК – Калашник, В.С., Колоїз, Ж.В. (2006). *Словник фразеологічних антонімів української мови*. Київ, 349 с.

ФСУУ – Ужченко, В.Д., Ужченко, Д.В. (1998). *Фразеологічний словник української мови*. Київ, 224 с.